

تحلیل تطبیقی عناصر بصری
آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو
بنای بقعه سیدرکن الدین و بقعه سید
شمس الدین در یزد ۱۴۹۷-۱۷۱

بنای گنبد سلطانیه، مأخذ: نگارندگان

تحلیل تطبیقی عناصر بصری آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای بقعه سیدرکن الدین و بقعه سید شمس الدین در یزد

فروش شمیلی،* * زینب صمدنژاد آذر* * * یاسر حمزوی* * * *

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۰/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۱۶

صفحه ۱۴۹ تا ۱۷۱

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

یکی از فنون و آرایه‌های وابسته به معماری، استفاده از گچ و آرایه‌های گچی است که در هر دوره تاریخی قبل و بعد از اسلام از خصایص منحصر به فردی برخوردار بود. هنر گچبری فنی است که توانست با تکیه بر تزیینات اعم از نقوش انتزاعی، هندسی و خوشنویسی شاهکارهای گوناگونی را در هنرهای متعدد از جمله معماری برجای گذارد. از این رو آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه دوره ایلخانی در زنجان و همچنین دو بنای بقعه سیدرکن الدین و بقعه سید شمس الدین دوره آل مظفر واقع در یزد نمونه‌هایی تاریخی شاخص و نفیسی از کاربرد این هنر در معماری به شمار می‌روند. همچنین ناشناخته ماندن و عدم تحقیق بر این هنر به مرور زمان باعث فراموشی و از بین رفتن آن خواهد شد. اهداف پژوهش حاضر شناسایی، تحلیل و تطبیق ساختارشناسانه عناصر بصری به کار رفته در آرایه‌های گچی و عوامل تأثیرگذار در بناهای مزبور و بررسی تأثیر پذیری آنها از یکدیگر است تا با شناختن آنها هم به باز آفرینی نقوش و هم به شناخت تمایزات شیوه‌های طراحی و اجرایی آرایه‌های گچی بپردازد؛ زیرا نبود شناخت کافی از تأثیرات متقابل بناهای دوره ایلخانی باعث شده است تا خلأی در دسته بندی آرایه‌های گچی دوره ایلخانی به وجود بیاید لذا پژوهش حاضر به رفع این خلأ موجود در گونه شناسی آرایه‌های گچی این دوره و آشکار شدن نکات پوشیده از هنر دوره ایلخانی کمک کند. این پژوهش حول محور سه سؤال اساسی سازماندهی شده است: ۱- آرایه‌های گچی در گنبد سلطانیه و دو بقعه سیدرکن الدین محمد و سید شمس الدین از چه عناصر بصری تشکیل شده است و دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟ ۲- وجوه اشتراک و افتراق در سه بنای مذکور چیست؟ ۳- امکان چه اثرات متقابلی در این سه بنا وجود دارد؟. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و «تطبیقی-مقایسه‌ای» و شیوه گردآوری اطلاعات بصورت میدانی و کتابخانه‌ای است. نتایج مطالعات نشان داد: عناصر بصری آرایه‌های گچی بناهای نامبرده در سه دسته نقوش گیاهی، هندسی و خوشنویسی طبقه‌بندی می‌شوند. ویژگی‌های عناصر بصری آرایه‌های گچی دو بنای دوره آل مظفر در یزد متأثر از گنبد سلطانیه و تنوع کتیبه‌های گچی گنبد سلطانیه بیشتر از دو بنای منتخب در یزد بوده و در هر سه بنا نقوش اسلیمی، گره‌های هندسی، خطوط ثلث و کوفی مشاهده شده است.

کلیدواژه‌ها

آرایه‌های گچی، معماری، گنبد سلطانیه، بقعه سیدرکن الدین و بقعه سید شمس الدین، دوره ایلخانی، دوره آل مظفر

* مقاله حاضر از پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان «مطالعه تطبیقی ویژگی‌های بصری و فنی آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای دوره آل مظفر در یزد (بقعه سیدرکن الدین و بقعه سید شمس الدین)» به راهنمایی نویسنده اول و نویسنده سوم مستخرج گردیده است.

Email: f.shamili@tabriziau.ac.ir

** استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز (نویسنده مسئول)

Email: z.samadnezhad@tabriziau.ac.ir

*** دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر دانشگاه هنر اسلامی تبریز

Email: Y.hamzavi@tabriziau.ac.ir

**** استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

مقدمه

لذا مطالعه و شناسایی موشکافانه عناصر بصری و ویژگی‌های ساختاری آن‌ها در کتیبه‌های گچی، حاشیه‌های تزئینی گچی و آرایه‌های گچی منقوش شده در بناهای گنبد سلطانیه و نیز دو بقعه سید رکن الدین و سید شمس‌الدین و همچنین تحلیل و تطبیق وجوه افتراق و اشتراک در عناصر بصری سه بنا و تأثیرپذیری اجرایی آن‌ها جزء اهداف اصلی پژوهش حاضر می‌باشد. در این تحقیق سعی شده است، آثاری که از منظر نقوش تزئینات موجود در آرایه‌های گچی شاخص و در نتیجه‌گیری مؤثراند مورد تخصص قرار گیرد.

بررسی‌های صورت گرفته بر پایه این سه سؤال است: ۱- آرایه‌های گچی در گنبد سلطانیه و دو بقعه سید رکن الدین محمد و شمس الدین از چه عناصر بصری تشکیل شده است و دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟ ۲- وجوه اشتراک و افتراق در سه بنای مذکور چیست؟ ۳- امکان چه اثرات متقابلی در آرایه‌های گچی این سه بنا وجود دارد؟

ضرورت و اهمیت شناخت نقوش و فنون مختلفی که در آرایه‌های گچی بنای گنبد سلطانیه و دو بنای آل مظفر یزد بکار گرفته شده به این دلیل است که آرایه‌های گچی بخشی از میراث ارزشمند تاریخی و فرهنگی جامعه و کشور ایران را تشکیل میدهد و ناشناخته ماندن این میراث باعث از بین رفتن و فراموشی آن در طی زمان خواهد شد. هدف از این پژوهش شناخت هرچه بیشتر آرایه‌های گچی از سویی افزایش دانش و دریافت هنرمندان و پژوهشگران از این آثار را در پی خواهد داشت و از سویی دیگر باعث آگاهی و شناخت تمایزات شیوه‌های گوناگون طراحی و اجرایی شده و در مطالعه آثار پیشینیان و در بازآفرینی نقوش دوران معاصر مورد استفاده واقع خواهند شد. نبود شناخت کافی از تأثیرات متقابل بناهای دوره ایلخانی در مناطق مختلف ایران باعث شده است تا خلأی در گونه‌بندی و سبک‌شناسی آرایه‌های گچی این بناها وجود داشته باشد و برخی نکات از هنر گچبری دوره ایلخانی بر ما پوشیده بماند این پژوهش این امکان را فراهم میسازد تا وجود فرضیه آرایه‌های گچی سبک آذربایجان بررسی شود. در نتیجه این بررسی، اگر این فرضیه اثبات شود بخش مبهمی از تاریخ هنر ایران و جایگاه یک منطقه در آن روشن خواهد شد.

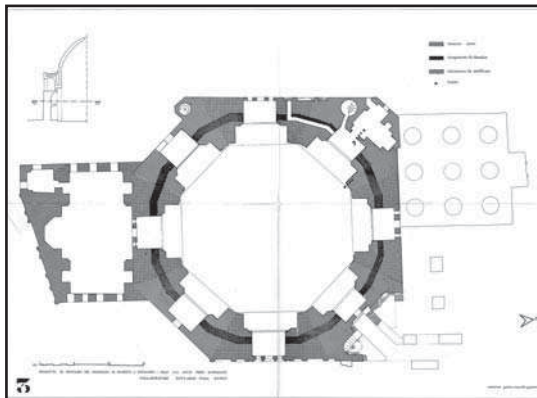
روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی با مطالعه ساختاری و بصری از طریق تطبیق ساختار شناسانه انجام شده است. شیوه جمع آوری اطلاعات به صورت مشاهدات میدانی و مراجعه به اسناد و مدارک (کتابخانه ای) انجام شده است. روش نمونه‌گیری از نوع هدفمند بوده و به دلیل از بین رفتن بسیاری از آرایه‌های گچی این سه بنا، تنها نمونه‌هایی که قابلیت خوانش نقش دارند انتخاب شده

هنر گچبری^۱ از جمله هنرهای تزئینی مورد استفاده در معماری است که قدمتی دیرینه دارد؛ چنان‌که در قبل و بعد از اسلام به شیوه‌های گوناگون زینت^۲ بخش بسیاری از بناها بوده است. هنرمندان ایرانی فنون گچبری را به درجه‌ای از پیشرفت و تکامل رساندند که مورد توجه هنرشناسان و سیاحان و علاقمندان داخلی و خارجی قرار گرفت. در دوره ایلخانی با نفوذ صاحب منصبان ایرانی و حمایت بزرگانی همچون خواجه رشید الدین فضل اله در منسب وزارت دولت ایلخانی از هنر و هنرمندان، بار دیگر هنرهای مختلف از جمله هنر گچبری رونق گرفت به طوری که این شکوفایی چنان بود که دونالد ویلبر دوره ایلخانی را عصر گچبری نامید. در این دوره شاهد آرایه‌های گچی زیبا و پر کاربردی هستیم که از سوی والیان و حاکمان سفارش داده می‌شدند. از جمله این بناها، بنای مقبره سلطان محمد خدابنده (اولجایتو^۳) در سلطانیه زنگان است که به دلیل اهمیت آن بنا در آن دوران، آرایه‌های متنوع و منحصر به فردی با فنون و شیوه‌های مختلف در آن اجرا شده است. آرایه‌های استفاده شده در گنبد سلطانیه^۴ شامل آرایه‌های گچی، مقرنس‌کاری^۵، کاشی‌کاری^۶، منبت‌کاری^۷، و نقاشی‌ها و کتیبه‌ها و آرایه آجری متنوع است. ساخت این بنا در سال ۷۰۴ ه. ق آغاز و پس از گذشت ۱۰ سال در سال ۷۱۳ به اتمام رسید. بنای دیگر مدرسه رکنیه در شهر یزد است که در تاریخ ۷۲۵ ه. ق بنا شده است. "سید رکن الدین محمد" قاضی القضاة شهر یزد، دوست دیرینه خواجه رشید الدین فضل الله و بانی این مدرسه بود. رونق مدرسه رکنیه به مرور زمان از بین می‌رود و چون خود رکن الدین را پس از وفات زیر گنبد اصلی مدرسه دفن کردند، اکنون با کاربری بقعه به حیات خود ادامه می‌دهد. مدرسه شمسیه در یزد سومین بنای انتخاب شده است. سید شمس الدین پسر سید رکن الدین همسر یکی از دختران خواجه رشید الدین فضل الله بود. سید رکن الدین بعد از زندانی شدن پدرش به تظلم به تبریز رفت و نزد ابوسعید شکایت برد. وی در سال ۷۳۲ ه. ق در تبریز فوت کرد و جسدش را به یزد فرستادند تا زیر گنبد مدرسه شمسیه که خود بنا کرده بود دفن شود. این بنا یکی از شاهکارهای معماری یزد است که سید شمس الدین نقشه آن را در تبریز طرح کرده و به یزد فرستاد.

در این دو بقعه آرایه‌های معماری متنوعی از جمله آرایه‌های گچی برجسته، آرایه‌های گچی قالبی، کتیبه‌های نقاشی، آرایه‌های طلاکاری^۸ و نقاشی‌های تزئینی متنوعی دارند که در میان بناهای یزد آن دوره منحصر به فرد است. همچنین دیوارنگاره سقف گنبد بقعه سید رکن الدین از نظر طراحی، نوع نقوش، تلفیق نقوش گیاهی و هندسی، کتیبه‌های نقاشی و همچنین از نظر انتخاب و اجرای رنگ در معماری کم نظیر است.

- 1.modeling
- 2.ornament
- 3.Oljiato
- 4.Soltanieh Dome
- 5.Mogharnas
- 6.Tiling
- 7.woodcarving
- 8.Goldsmithing

تصویر ۲. پلان گنبد سلطانیه. مأخذ: مرکز اسناد میراث فرهنگی سلطیه

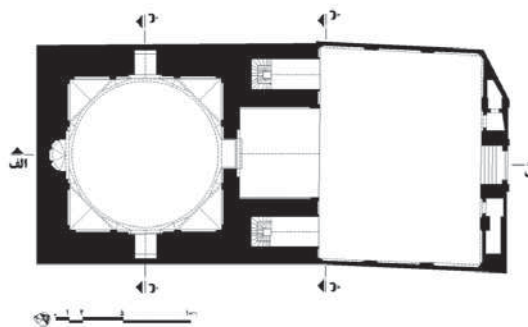
تصویر ۱. بنای گنبد سلطانیه، مأخذ: نگارندگان

که با موضوع این تحقیق هم‌سو و هم ارتباط و بار معنایی بیشتری با اهداف این پژوهش دارند، شرح داده می‌شود. از جمله مقالات انجام شده میتوان به موارد زیر اشاره کرد: حمزوی، یاسر و وطن‌دوست، رسول، مطالعه و بررسی فنی لایه‌های دیوارنگاره سقف گنبد بقعه سید رکن الدین یزد، دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره سیزدهم، ۱۳۹۵ که به قالبی بودن قسمت‌های زیادی از آرایه‌های گچی این بنا، شناسایی مواد و مصالح لایه‌های رویی و مراحل اجرای ساخت آرایه‌های گچی اشاره کرده است. همچنین شکفته، عاطفه، ویژگی‌های بصری شاخص تزئینات گچبری معماری عصر ایلخانی، دوفصلنامه معماری ایرانی، پاییز و زمستان ۱۳۹۱ به مطالعه ویژگی‌های بصری آرایه‌های گچی می‌پردازد. مقاله الوندیان، الهه و علومی، آرایه‌های تزئینی بقعه سید رکن الدین (مدرسه رکنیه) یزد، شاهکار هنر و معماری مذهبی دوره آل مظفر، نشریه مطالعات هنر اسلامی، پاییز و زمستان ۱۳۹۱ درباره نقوش

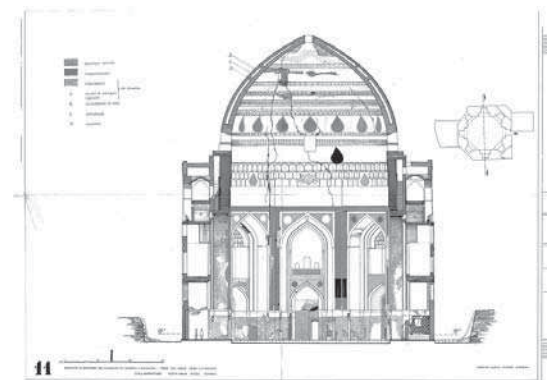
است. پژوهش حاضر از نظر هدف جزو تحقیقات کاربردی است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات در این تحقیق کیفی است. در این پژوهش تطبیقی کیفی ساختار بصری فرم‌ها تحلیل و سپس اطلاعات حاصل از این بررسی‌ها و نیز داده‌های بدست آمده از مطالعات کتابخانه‌ای بصورت تطبیقی مطالعه شده و اشتراکات و افتراقات میان نمونه‌ها استخراج شده است و از طریق پالایش اطلاعات بدست آمده، حاصل تحقیقات در قالب نمودارها و جداول گردآوری و تنظیم شده و خصوصیات عناصر بصری آرایه‌های گچی هر کدام مورد تجزیه، تطبیق و واکاوی قرار گرفته است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات در این تحقیق کیفی است.

پیشینه تحقیق

تا کنون مطالعاتی گوناگونی در زمینه آرایه‌های گچی و یا گنبد سلطانیه و همچنین بقعه‌های سید رکن الدین و سید شمس‌الدین انجام شده است، لذا مختصری از برخی موارد

تصویر ۴. پلان بقعه سید رکن‌الدین. مأخذ: مرکز اسناد میراث فرهنگی یزد

تصویر ۳. مقطع عرضی از بنای گنبد سلطانیه. مأخذ: مرکز اسناد میراث فرهنگی سلطانیه

تصویر ۶. ایوان ورودی بقعه سید رکن الدین. مأخذ: نگارندگان

تصویر ۵. نمای کلی بقعه سید رکن الدین یزد، مأخذ:
<https://yazdnews.com>

مطالعه تاثیر پذیری متقابل آنها انجام نشده است.
مبانی نظری پژوهش
گنبد سلطانیه و دو بقعه سید رکن الدین و سید شمس
الدین

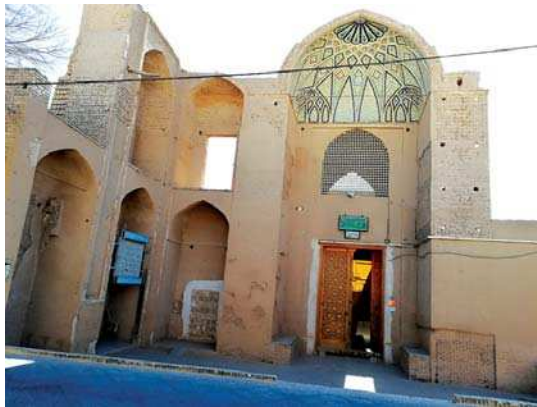
گنبد سلطانیه پایتخت دوره ایلخانان در دوران اولجایتو بود و بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین دو بنای منتخب از دوره آل مظفر در یزد است که ویلبر آن‌ها را نماینده مکتب یزد می‌داند که آرایه‌های گچی مفصلی دارند و بیان میکند «اهمیت و ابهت مقبره اولجایتو سبب پخش و اقتباس این تکنیک در تمام ایران گردید. می‌توان تصور کرد که این سبک تزئینی به وسیله پیشه‌ورانی که مانند سایر صنعت کاران شهرهای دیگر از یزد برای کار در سلطانیه احضار شده بودند و سپس به شهر خود مراجعت کردند، رواج یافت و یا اینکه صنعت کاران و سازندگان شهرهای دیگر پس از اتمام کار خود در سلطانیه، به شهر یزد روی آوردند» (ویلبر، ۱۳۶۵: ۱۰۱).

بنای گنبد سلطانیه

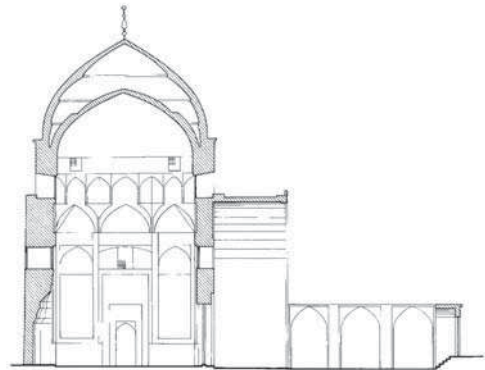
ایلخانان که از سال ۶۵۴ تا ۷۵۰ ه.ق در ایران حکومت می‌کردند، توانستند با تثبیت صلح و امنیت نسبی بستری برای بهبود ساختار اقتصادی و سیاسی فراهم کنند. سیاست‌های کشورداری آنان بدین‌گونه بود که پایتخت‌های خود را در شمال غربی کشور (مراغه، تبریز، سلطانیه) متمرکز کنند (ولایتی، ۱۳۹۶: ۱۹). از این رو معماران و هنرمندان را از خصوصاً از جنوب کشور به آذربایجان فراخواندند که حاصل آن به جود آمدن سبکی به نام آذری بود (پیرنیا، ۱۳۸۹: ۲۰۷). در حال حاضر گنبد سلطانیه تنها بنای نسبتاً کامل و سالمی است که از این دوره به جای مانده است. در این دوره دشت سرسبز سلطانیه، که پیشتر با نام‌های «قنقراولانگ»، «شرویاز»، «نیز آگامپی» یاد می‌شد، مورد توجه شاهان ایلخانی واقع شد (حمزه‌لو،

و طرح‌های تزیینات بنای مذکور با در نظر گرفتن شرایط فرهنگی و هنری حاکم بر منطقه و با استفاده از مطالعات میدانی تحقیق کرده‌اند.

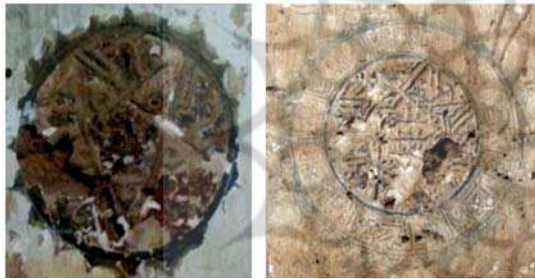
درباره فنون بکار رفته در آرایه‌های گچی نیز: اصلانی، حسام و همکاران، بررسی گوناگونی شیوه‌های اجرای آرایه‌های گچی قالبی بناهای تاریخی در دوره قاجار شهر یزد، با تکیه بر مطالعه موردی تزئینات محراب شبستان شاهزاده در مسجد جامع کبیر، مرمت و معماری ایران، شماره پنج ۱۳۹۵؛ به شناسایی تفاوت‌ها و گوناگونی روش‌های به کار رفته برای اجرای این نمونه از گچ بری‌ها در شهر یزد، دوره قاجار پرداخته که نتایج آن نشان می‌دهد دو فن با ظاهر بسیار مشابه، همزمان در بخش‌های نزدیک به هم در یک اثر تاریخی بکار رفته است که مبین گوناگونی فنون کار با گچ در دوره قاجار است. همچنین رساله دکتری اصلانی، حسام، فن‌شناسی آرایه‌های گچی در معماری ایران دوران اسلامی، به راهنمایی احمد صالحی کاخکی و سید محمد امین امامی، دانشکده مرمت، دانشگاه هنر اصفهان ۱۳۹۰ به تشریح موضوع فنون اجرای آرایه‌های گچی پرداخته است. پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشدی نیز همسو با این پژوهش کار شده‌اند اعم از: متقالی فروش، فیروزه، مقایسه تطبیقی طرح و نقش بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین یزد، استاد راهنما: سید حسن سلطانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، دانشکده هنر و معماری ۱۳۹۱ و نیز افشارمنش، منصوره، معرفی و تحلیل نقاشی‌های سقفی بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین (دوران ایلخانی در شهر یزد)، مجیدرضا مقنی پور، دانشگاه علم و هنر یزد، دانشکده هنر و معماری ۱۳۹۴ به مطالعه و تطبیق دو نقوش دو بنای منتخب از یزد پرداخته‌اند. اما در هیچ یک از پژوهش‌های انجام شده به تطبیق سه بنای گنبد سلطانیه و بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین پرداخته نشده است و ویژگیهای بصری آرایه‌های گچی این ابنیه و

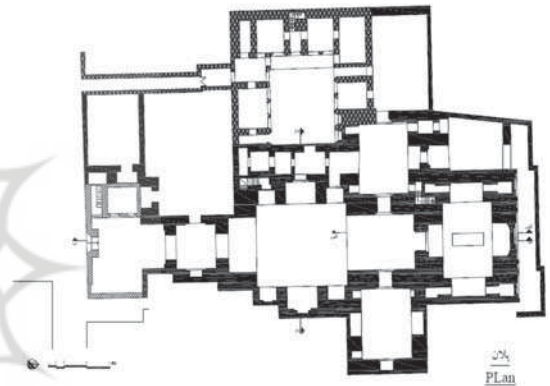
تصویر ۸. نمای کلی بقعه سید شمس الدین، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۷. مقطع طولی از بقعه سید رکن الدین. مأخذ: مرکز اسناد میراث فرهنگی یزد

تصویر ۱۰. سناره هشت پر (راست) و پنج پر (چپ) با نام محمد در بقعه سید شمس الدین. مأخذ: نگارندگان

تصویر ۹. پلان مجموعه شمسیه، مأخذ: مرکز اسناد میراث فرهنگی یزد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رو به خارج بناست، و لذا مسیر صعود به طبقات بالاتر از طریق چهار ایوان کوچک است (شکرپور، ۱۳۹۳: ۱۳۳). در کنار گنبدخانه فضایی مستطیل شکل وجود دارد که تربت خانه نام داشته و بعدها به گنبدخانه الحاق شده است. گنبد این بنا از نوع دو پوسته پیوسته شبدری است که طبق گفته پیرنیا ۲۴ گز دهانه داشته و "پروفسور سن پائولوژی رئیس وقت دانشکده معماری فلورانس، ساختمان گنبد کلیسای سانتا ماریا دل فیوره در شهر فلورانس ایتالیا را برگرفته از این گنبد می داند" (پیرنیا، ۱۳۸۹: ۲۲۳).

بقعه سید رکن الدین

مدرسه رکنیه، متعلق به مرتضی اعظم سید رکن الدین محمدبن نظام الدین الحسینی الرياضی، از سادات عریضی شهر یزد بود که پس از فوت در ۱۳۳۲ مدرسه خود مدفون شد و پس از آن، بنا کاربری بقعه و زیارتی یافت (الوندیان و علوم، ۱۳۹۱: ۴۹). این بنا کنیه‌ای به تاریخ ۷۲۵ ه.ق دارد (ویلبر، ۱۳۶۵: ۱۷۲). بنای مذکور نزدیک مسجد جامع

ارغون خان پس از رسیدن به سلطنت دستور داد در این منطقه شهری بنا کنند، اما به دلیل مرگ وی، ادامه ساخت شهر در دوره اولجایتو اتفاق افتاد (ولایتی، ۱۳۹۶: ۱۹).

طرح و نقشه این شهر بدست خواجه رشیدالدین فضل اله، وزیر سلطان انجام شد. ارگ سلطانیه مربع شکل بوده که هر ضلع دو هزار گام طول داشت (پاکزاد، ۱۳۹۰: ۳۱۷). در اوایل قرن هشتم هجری ۷۰۴-۷۱۳ به دستور اولجایتو بهترین هنرمندان و معماران و استادکاران به سلطانیه آمدند تا این شهر به بهترین نحو و بسیار با شکوه بنا شود. داخل ارگ سلطانیه شامل مسجد، بیمارستان (دارالشفاء)، مدرسه کاروانسرا، بازار و منازل مسکونی بود و مهمترین و زیباترین بنای آن شهر مقبره خود اولجایتو بود (کیانی، ۱۳۹۲: ۷۲).

گنبد سلطانیه بنایی هشت ضلعی است که در طبقه همگف دارای هشت تاق است و در طبقه اول هشت ایوان دارد که

تحلیل تطبیقی عناصر بصری
آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو
بنای بقعه سیدرکن الدین و بقعه سید
شمس الدین در یزد ۱۴۹۷-۱۷۱

جدول ۱. معرفی کتیبه‌های گچی گنبد سلطانیه، مأخذ: نگارندگان

محل اجرا	تصویر	شماره کتیبه
کتیبه ازاره همکف که دور تا دور داخل ورودی‌های بنا ادامه یافته است.		کتیبه ۱
کتیبه تربت خانه		کتیبه ۲
(کتیبه بالای تاق ضلع شمالی (خارجی)		کتیبه ۳
(کتیبه قاب کناری ضلع شمالی (خارجی)		کتیبه ۴
(کتیبه تاق ورودی ضلع شمالی (خارجی)		کتیبه ۵
کتیبه حاشیه ایوان خارجی شمال شرقی		کتیبه ۶

جدول ۲. تحلیل کتیبه‌های گچی گنبد سلطانیه، مأخذ: نگارندگان

زمینه	آیه	نوع	خط	کتیبه
دیوار نگاره اسلیمی	سوره فتح	-	ثلث	شماره ۱
اسلیمی	مادر: الملك فرزند: القیامه	مادر و فرزند	مادر: ثلث فرزند: کوفی	شماره ۲
اسلیمی	آیه ۷۸ سوره اسرا	-	ثلث جلی	شماره ۳
اسلیمی	حدیث نبوی	--	کوفی تزئینی	شماره ۴
بدون زمینه	آیه الكرسي	--	ثلث	شماره ۵
بدون زمینه	العز الدائم والاقبال	--	خط کوفی	شماره ۶

جدول ۳. معرفی اسماء متبرکه آرایه های گچی گنبد سلطانیه. مأخذ: نگارندگان

محل استفاده	کتیبه	ردیف
کتیبه شمس مرکزی ایوان خارجی جنوب غربی		کتیبه ۷
شمس مرکزی ایوان شرقی		کتیبه ۸
شمس مرکزی ایوان جنوب غربی		کتیبه ۹
حاشیه تزئینی ایوان شمال شرقی		کتیبه ۱۰
شمس مرکزی ایوان جنوب شرقی		کتیبه ۱۱
شمس دم بریده گوشه ایوان جنوب غربی		کتیبه ۱۲

سید رکن الدین دوستدار هنر و معماری بود و در این راستا موقوفات بسیاری مثل مسجد کبیر یزد، میدان وقت الساعت، مسجد مصلی عتیق و ... از خود به جا گذاشت که شرح آنها در کتاب جامع الخیرات آمده است. وی همچنین دوستی دیرینه با خواجه رشید الدین فضل اله داشت و در مسند نقابت سادات یزد و اصفهان بود و سپس به سمت قاضی القضاة یزد منتسب شد (الوندیان و علومی، ۱۳۹۱: ۴۹).

بقعه سید شمس الدین

بقعه سید شمس الدین، مقبره امیر شمس الدین محمد بن

یزد واقع شده و از سطح معبر و بناهای هم جوار، پایین تر است؛ اجزای شکل دهنده آن میانسرا، ایوان و گنبدخانه بوده و میانسرای آن ساده و عاری از هر گونه آرایه‌ای است. بدنه خارجی ایوانها و گنبد آن کاشی کاری شده که بصورت دو پوسته پیوسته شبدری کندانست. پلان فضای داخلی مربع بوده و در ارتفاع از طریق تبدیل به هشت ضلعی و سپس شانزده ضلعی به دایره تبدیل می‌شود و بر روی چهار فیلیوش استوار است. فضای داخلی بقعه شامل آرایه‌های متنوعی از قبیل دیوارنگاره، انواع آرایه‌های گچی، نورگیرهای مشبک آجری، طلاکاری و کاشی‌کاری است (حمزوی، ۱۳۹۲: ۳۱۱)

جدول ۴. تحلیل کتیبه‌های گچی اسما متبرک. مأخذ: نگارندگان

شماره	اسم	خط	نقش
شماره ۷	الله	کوفی	ستاره پنج پر
	محمد		
شماره ۸	الله	کوفی	ستاره شش پر
	محمد		
شماره ۹	الله	کوفی	ستاره هشت پر
	محمد		
شماره ۱۰	علی	ثلث	حاشیه
شماره ۱۱	محمد	ثلث	شمسه
شماره ۱۲	علی	ثلث	شمسه

جدول ۵. معرفی کتیبه‌های بقعه سید رکن الدین. مأخذ: نگارندگان

شماره	کتیبه	محل اجرا
کتیبه ۱		دور محراب
کتیبه ۲		حاشیه اول محراب
کتیبه ۳		حاشیه کتیبه یک
کتیبه ۴		کتیبه قاب های کنار محراب جداره شرقی و غربی
کتیبه ۵		کتیبه قاب های کنار محراب جداره شمالی و جنوبی
کتیبه ۶		کتیبه ایوان خارجی

جدول ۶. تحلیل کتیبه‌های بقعه سید رکن الدین. مأخذ: نگارندگان

زمینه	آیه	نوع	خط	کتیبه
بدون نقش	سوره الانسان	دو رویه	ثلث	شماره ۱
بدون نقش	بکره واصیلاً	دو رویه	کوفی	شماره ۲
بدون نقش	الملك لله	-	کوفی	شماره ۳
دیوارنگاره اسلیمی	توکل علی خالق))	دو رویه	ثلث	شماره ۴
دیوارنگاره	الملك لله	-	کوفی	شماره ۵
اسلیمی برجسته	x ^۱	مادر و فرزند	کوفی	شماره ۶

جدول ۷. معرفی کتیبه‌های بقعه سید شمس الدین. مأخذ: نگارندگان

محل اجرا	کتیبه	شماره
دورتا دور ایوان		کتیبه ۱
تاقنمای چهارم ایوان ورودی		کتیبه ۲
تاقنمای پنجم ایوان ورودی		کتیبه ۳
حاشیه کتیبه یک		کتیبه ۴
ایوانچه داخلی غربی		کتیبه ۵
زیر تاق ایوان بیرونی		کتیبه ۶

جدول ۸. تحلیل کتیبه‌های بقعه سید شمس الدین. مأخذ: نگارندگان

زمینه	آیه	نوع	خط	کتیبه
اسلیمی برجسته	سوره فتح	مادر و فرزند ۳ ردیف	کوفی	شماره ۱
اسلیمی برجسته	الناس نیام، فاذا ماتوا انتبهوا	-	ثلث	شماره ۲
اسلیمی برجسته	انظر الی ما قال و لا تنظر الی من قال	-	ثلث	شماره ۳
بدون نقش	الملك الله	-	کوفی	شماره ۴
دیوارنگاره	ناخوانا	-	کوفی	شماره ۵
دیوارنگاره	ناخوانا	مادر و فرزند	کوفی	شماره ۶

جدول ۹. Error! No text of specified style in document. تطبیق کتیبه سه بنا از نظر نقش و خط. مأخذ: نگارندگان

بقعه سید شمس الدین	بقعه سید رکن الدین	گنبد سلطانیه	کتیبه	ردیف
×	×	×	خط ثلث	۱
×	×	×	خط کوفی	۲
×	×	×	نقش اسلیمی زمینه	۳
-	×	×	بدون نقش زمینه	۴

یزد منتقل و در مدرسه شمسیه دفن شد و همسرش، دختر
خواجه رشید الدین، دستور به ساخت و ارسال محراب و
تابوتی از جنس عاج و ابنوس از تبریز به یزد داد (Dehghan
& Sharifi Mehrjardi, 2017: 60). هم اکنون
از این مجموعه تنها گنبدخانه و حیاط و جداره های آن و
بخش ورودی باقی مانده است.

**عناصر بصری کتیبه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای
مذکور از یزد**
در گنبد سلطانیه کتیبه‌های گوناگونی در خارج و داخل

رکن الدین محمد حسینی عریضی است که در گذشته
بخشی از مجموعه شمسیه بوده است. سید شمس الدین،
پسر سید رکن الدین و داماد وزیر دولت ایلخانی، خواجه
رشید الدین فضل اله همدانی بود. مجموعه شمسیه به دستور
سید شمس الدین در شهر یزد بنا شد و بر اساس مدارک
تاریخی، «نقشه مجموعه بنای شمسیه در تبریز روی کاغذ
کشیده شده و سپس به یزد فرستاده شده است» (اصفهانی
پور، ۱۳۹۰: ۱۶). این مجموعه شامل دو مدرسه، خانقاه،
دارالسیاده، بازار و حمام بود و در سال ۷۲۷ ه.ق به اتمام
رسید. بعد از فوت سید شمس الدین در تبریز، جسد وی به

جدول ۱۰. حاشیه های تزئینی در گنبد سلطانیه. مأخذ: نگارندگان

ردیف	حاشیه	فن اجرا	نقش	محل اجرا
۱		لایه چینی	اسلیمی	بالای ازاره ورودی طبقه همکف
۲		لایه چینی	اسلیمی	کنار طاق ایوانچه همکف
۳		لایه چینی	اسلیمی	طاق ایوان طبقه اول
۴		لایه چینی	اسلیمی ختایی	کنار طاق ایوانچه همکف
۵		نقش کنده	اسلیمی	ایوان خارجی طبقه دوم
۶		نقش کنده	اسلیمی	ایوان خارجی طبقه دوم
۷		نقش کنده	اسلیمی	ایوان خارجی طبقه دوم
۸		نقش کنده	مهندسی ختایی	ایوان خارجی طبقه دوم ایوان خارجی طبقه دوم
۹		نقش کنده	اسلیمی	ایوان خارجی طبقه دوم
۱۰		نقش کنده	اسلیمی	ایوان خارجی طبقه دوم
۱۱		نقش کنده	باقت	ایوان خارجی طبقه دوم

بنا وجود دارد که بسیاری از آن‌ها بصورت دیوارنگاره (نقاشی بر روی گچ) و بخشی نیز بصورت آرایه‌های گچی اجرا شده‌اند. در جدول ۱ به معرفی تصویر و محل اجرای کتیبه‌های گچی تفکیک شده اشاره دارد و شرح کتیبه‌ها در جدول ۲ قابل مشاهده است.

بصورت مستقل به طور مثال در میان شمسه و گاهی در میان نقوش حاشیه های تزئینی به کار رفته است. جدول ۳ کتیبه‌های مربوط به گنبد سلطانیه را مورد مطالعه قرار داده است. شرح کتیبه‌های گچی در گنبد سلطانیه در جدول ۴ تنظیم شده است.

کتیبه اسماء متبرکه گنبد سلطانیه

کتیبه اسماء متبرک، کتیبه‌های مزین به اسم‌های الله، محمد، علی است که در بنا استفاده شده است. این اسما گاهی به

کتیبه‌های گچی بقعه سید رکن الدین:

در این بنا در قسمت زیر گنبد کتیبه‌های زیبایی نقاشی شده‌اند. بیشتر کتیبه‌های گچی این بنا در ضلع جنوبی آن و

جدول ۱۱. حاشیه‌های تزئینی در آرایه‌های گچی بقعه سید رکن الدین. مأخذ: نگارندگان

ردیف	حاشیه	فن اجرا	نقش	محل اجرا
۱		آرایه گچی قالبی ضربی	اسلیمی	حاشیه تاق بندی کنار محراب
۲		آرایه گچی برجسته	ختایی	حاشیه کتیبه ایوان ورودی

جدول ۱۲. حاشیه‌های تزئینی در بقعه سید شمس الدین. مأخذ: نگارندگان

ردیف	حاشیه	نوع	فن اجرا	محل اجرا
۱		بافت	آرایه گچی قالبی ضربی	تاقماهای ستون
۲		اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربی	تاقمای دیوارها
۳		هندسی	آرایه گچی قالبی ضربی	حاشیه تاق ایوانچه‌ها

گچی قالبی ضربی اجرا شده است و تشکیل ستاره شش
پر داده است.

کتیبه‌های گچی بقعه سید شمس الدین:

بقعه سید شمس الدین با کتیبه‌های گوناگونی آراسته شده
است. اکثر این کتیبه‌ها در ایوان ورودی بنا اجرا شده‌اند و
بخش زیادی از آنها آسیب دیده است. در جدول ۷ به معرفی
و تحلیل کتیبه‌های گچی این بنا پرداخته شده است. و جدول
۸ کتیبه‌های بقعه سید شمس الدین از لحاظ خط و فن اجرا و
نوع کتیبه و زمینه آن مورد بررسی واقع شده است.

در بقعه سید شمس الدین دو نوع از کتیبه‌های منقش به
اسماء متبرکه استفاده شده است. این کتیبه که در دوسوی
قاب های دیوارهای شرقی و غربی استفاده شده است،
اسم محمد با خط کوفی تشکیل ستاره هشت پر و در بالای

اطراف محراب قرار دارند. جدول ۵: به معرفی این کتیبه‌ها
و محل اجرای هر کدام می‌پردازد. و جدول ۶ به تحلیل خط
و نقش و روش اجرای کتیبه‌های انتخاب شده از بقعه سید
رکن الدین پرداخته شده است.

اکثر کتیبه‌های نگاشته شده در این بنا از نوع آرایه‌های
گچی تک فیتله‌ای هستند و به جز کتیبه به کار رفته در
ایوان، هیچ کدام آن‌ها اسلیمی برجسته در زمینه خود
ندارند. و کتیبه‌های دور محراب بدون نقش گیاهی اجرا
شده است.

در بقعه سید رکن الدین تنها یک نوع کتیبه مزین به اسم
محمد وجود دارد که تشکیل ستاره شش پر داده است و به
خط کوفی نگاشته شده است. این کتیبه در بالای هر تاقما
در هر دو طرف اجرا شده است. از این رو در درون بنا
۱۶ بار این خط قابل مشاهده است. این کتیبه به روش آرایه

جدول ۱۳. نقوش هندسی در گنبد سلطانیه، مأخذ: نگارندگان

ردیف	نقش هندسی	فن اجرا	نوع گره	آلت گره
۱		آرایه گچی نقش کنده	گره هشت و دوازده	شمسه دوازده اسلیمی، شمشه هشت اسلیمی، شش شل هندسی، ترنج، طبل با گل اسلیمی
۲		آرایه گچی نقش کنده	گره تند دوازده	شمسه، ترنج، شش بند، پنج
۳		آرایه گچی نقش کنده	گره شش شل	شمسه، ترنج، شش شل، پنج، گیوه
۴		آرایه گچی نقش کنده	گره دوازده پا بزی	شمسه دوازده، ترنج، شش بند، ترقه، پابزی، شش
۵		آرایه گچی نقش کنده	گره کند دو پنج	(شمسه، ترنج، پنج، طبل) یک چارک
۶		آرایه گچی نقش کنده	گره چهار شمشه سرمه دان	شمسه، ترنج، پنج، سرمه دان
۷		آرایه گچی نقش کنده	گره تند ده	شمسه، ترنج، شش بند، پنج

یکسانی دارند.

حاشیه‌های تزئینی گچی آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه
اکثر آرایه‌های گچی که به صورت حاشیه تزئینی در گنبد سلطانیه بهره برده شده است در ایوان‌های خارجی طبقه دوم هستند، در سایر قسمت‌های بنا بیشتر این حاشیه‌ها بصورت دیوارنگاره هستند و گچی نیستند.

طبق جدول ۱۰ در اجرای آرایه‌های گچی به عنوان حاشیه تزئینی در گنبد سلطانیه، از روش لایه چینی در حاشیه تزئینی طبقه همکف و از روش نقش کنده در ایوانهای خارجی بنا استفاده شده است. نقوش این آرایه‌ها اکثراً اسلیمی بوده و تنها

ایوانچه ورودی ستاره پنج پر تشکیل داده است. درون برخی از این ستاره‌ها اسم علی و در برخی الله استفاده شده است. این آرایه‌ها بصورت آرایه گچی قالبی ضربی اجرا شده‌اند.

در گنبد سلطانیه و دو بنای منتخب از یزد، در هر سه بنا، سوره فتح، و عبارت "الملك الله" قابل مشاهده است. همچنین در هر سه بنا از انواع خطوط ثلث و کوفی استفاده شده است.

از میان کتیبه‌های این سه بنا، کتیبه‌های منقش به اسما متبرکه بیشترین شباهت را به یکدیگر دارند (تصویر شماره ۱۱). کتیبه‌های بکار رفته در گنبد سلطانیه تنوع بیشتری در نقش ستاره و همچنین اسم "الله" نوشته شده داخل شمشه مرکزی را دارند. کتیبه‌های مورد استفاده در این سه بنا بسیار مشابه هستند و می‌توان گفت ساختار

جدول ۱۳. نقوش هندسی در بقعه سید رکن الدین. مأخذ: نگارندگان

ردیف	نقش هندسی	فن اجرا	نوع گره	آلت‌های گره
۱		آرایه گچی قالبی ضربی	گره تند ده	شمسه، ترنج، شش بند، پنج
۲		آرایه گچی قالبی ضربی	گره کند دو پنج	شمسه، ترنج، پنج با گل پنج پر، طبل

ولی با فن اجرای متفاوت اجرا شده‌اند و در قیاس با گنبد سلطانیه آسیب زیادی دیده‌اند.

نقوش هندسی آرایه‌های گچی در گنبد سلطانیه

یکی از ویژگی‌های هنرمعماری، وجود نقش‌های هندسی در عناصر تزئینی طاقی ایرانی چون مقرنس‌ها، یزدی‌بندی‌ها و گره چینی‌ها است. نقوش هندسی بخش مهمی از نقوش آرایه‌های گچی این سه بنا را شکل می‌دهند. در ذیل به تفکیک نقوش در هر بنا و تشخیص آلت‌ها و نوع گره‌های هندسی آن‌ها پرداخته شده است.

در آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه از نقوش هندسی به وفور استفاده شده است. در جدول ۱۳ یک نمونه از هر نقش هندسی آلت‌های مورد استفاده در هر گره نیز ذکر شده است.

بر اساس جدول ۱۲ آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه از گره‌های هندسی هشت و دوازده، گره تند ده، گره شش شل، گره دوازده پا بزی، گره کند دو پنج، چهار شمشه سرمه‌دان استفاده شده که بصورت آرایه گچی نقش‌کننده اجرا شده‌اند. این گره‌ها شامل آلت‌های شمشه، ترنج، شش بند، پنج، سرمه دان، طبله، گیوه و پا بزی هستند که درون آن‌ها خالی نبوده و با آرایه‌های گچی نقش‌کننده با نقوش گیاهی منقوش شده است. این نقوش در ایوان‌های طبقه دوم سلطانیه بکار رفته است که همان‌طور که اشاره شد بیست و چهار ایوان در طبقه دوم وجود دارد که برخی از آن‌ها طرح یکسان دارند. بر اساس مطالعه‌ای که در این بخش انجام شد الگوی هندسی تکرار شونده در قابل مشاهده است.

در سه مورد از گل‌های ختایی نیز استفاده شده است.

حاشیه‌های تزئینی آرایه‌های گچی بقعه سید رکن الدین
در بقعه سید رکن الدین بیشتر حاشیه‌ها را دیوارنگاره‌ها تشکیل می‌دهند، حاشیه‌ای با نقوش هندسی وجود دارد که در بخش نقوش هندسی مطالعه خواهد شد و لذا در این بخش تنها به مطالعه دو حاشیه در جدول ۱۱ می‌پردازیم.

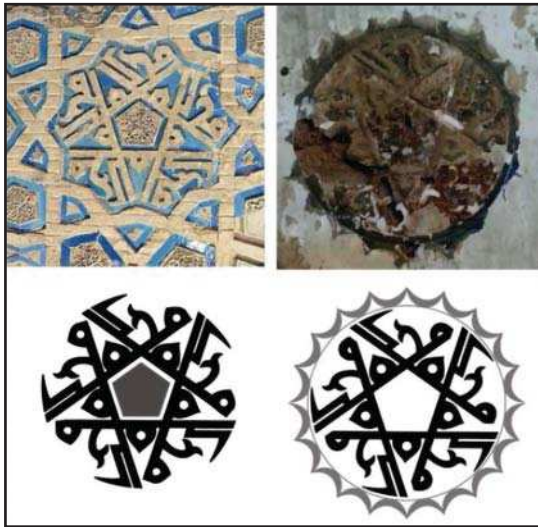
در بقعه سید رکن الدین از فنون قالبی ضربی و نقش‌کننده برای اجرای حاشیه‌های تزئینی استفاده شده است که این حاشیه‌ها شامل نقوش گیاهی شامل: اسلیمی، ختایی و نقوش هندسی هستند.

حاشیه‌های تزئینی آرایه‌های گچی بقعه سید شمس الدین

در بقعه سید شمس الدین نیز اکثر حاشیه‌ها بصورت دیوارنگاره هستند و تنها چند حاشیه زیر بصورت آرایه گچی اجرا شده‌اند (جدول ۱۲)

تطبیق حاشیه‌های تزئینی گنبد سلطانیه با دو بنای منتخب در یزد

بر اساس مطالعات انجام شده بر نقوش حاشیه‌های تزئینی، آرایه‌های گچی در بقعه سید شمس الدین و بقعه سید رکن الدین، مشابه حاشیه‌های گنبد سلطانیه هستند خصوصاً در بنای سید شمس الدین آرایه‌های گچی همان نقش بوده

تصویر شماره ۱۲. ستاره پنج پر با اسم محمد، راست بقعه سید شمس الدین و چپ گنبد سلطانیه. مأخذ: نگارندگان

تصویر ۱۱. ستاره هشت پر با اسم محمد، راست بقعه سید شمس الدین و چپ گنبد سلطانیه. مأخذ: نگارندگان

تصویر ۱۳. کلوک‌بندهای اجرا شده در گنبد سلطانیه. مأخذ: نگارندگان

بررسی قرار گرفته است. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته آلت گره هندسی به نام گره تند دوازده و کند دو پنج در گنبد سلطانیه و هر دو بنای منتخب از یزد قابل مشاهده است. همچنین گره تند ده در گنبد سلطانیه و بقعه سید رکن الدین مورد استفاده قرار گرفته شده است و سایر گره‌های نام برده شده فقط در گنبد سلطانیه استفاده شده است.

نقوش گیاهی ۱ آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه
در این بنا آرایه‌های گچی که با نقوش گیاهی آراسته شده‌اند در ایوان‌های طبقه اول و دوم و نقوش زیر گنبد قابل مشاهده هستند. در جدول زیر، این نقوش بر اساس فن اجرا، اسلیمی یا ختایی بودن و محل اجرا بررسی شده‌اند. در جدول ۱۶ به بررسی نقوش گیاهی موجود در آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه پرداخته شده است. در ایوان‌های خارجی طبقه دوم گنبد سلطانیه، داخل برخی

نقوش هندسی آرایه‌های گچی بقعه سید رکن الدین:
در بقعه سید رکن الدین از آرایه‌های گچی که نقوش هندسی دارند تنها در داخل بنا استفاده شده است و نقوش زیر در تمام دیوارهای بنا تکرار شده است. در بقعه سید رکن الدین تنها از دو گره تند ده و پنج کند استفاده شده است که هر دو بصورت آرایه‌گچی قالبی اجرا شده است.

نقوش هندسی آرایه‌های گچی در بقعه سید شمس الدین
در بقعه سید شمس الدین آرایه‌گچی که منحصر با نقوش هندسی اجرا شده باشد، وجود ندارد. نقوش زیر تاق‌ها ترکیبی از دیوارنگاره و آرایه‌گچی قالبی است
تطبيق نقوش هندسی آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای منتخب از یزد
در جدول ۱۵ تطبيق نقوش هندسی بناهای مزبور مورد

تحلیل تطبیقی عناصر بصری آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین در یزد ۱۴۹-۱۷۱

جدول ۱۴. نقوش هندسی در بقعه سید شمس الدین. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	نقش هندسی	فن اجرا	نوع گره	آلتهای گره
۱		آرایه گچی قالبی ضربی	گره تند دوازده	شمسه، ترنج، شش بند، پنج
۲		آرایه گچی قالبی ضربی	گره کند دو پنج	شمسه، ترنج، پنج با گل پنج پر، طبل

جدول ۱۵. تطبیق نقوش هندسی در بناهای منتخب. مأخذ: نگارندگان.

ردیف	گره هندسی	گنبد سلطانیه	بقعه سید رکن الدین	بقعه سید شمس الدین
۱	گره کند دو پنج	×	×	×
۲	گره تند ده	×	×	
۳	گره شش شل	×	-	
۴	گره دوازده پا بزی	×		
۵	گره چهار شمشه سرمه دان	×	-	-
۶	گره هشت و دوازده	×	-	
۷	گره تند دوازده	×	-	×

نقوش گیاهی آرایه‌های گچی بقعه سید رکن الدین بخش زیادی از آرایه‌های بقعه سید رکن الدین مربوط به زیر گنبد است که به صورت دیوارنگاره اجرا شده است و تنها درون ترنج‌های زیر گنبد بصورت آرایه گچی قالبی ضربی اجرا شده است که به مرور زمان بخش زیادی از این آرایه‌ها ریخته و خوانش دقیق آن‌ها ممکن نبود. تمام نقوش مورد استفاده در درون کادربندی دیوارها از تزئینات اسلیمی بهره برده شده است (جدول ۱۹).

نقوش گیاهی آرایه‌های گچی بقعه سید شمس الدین در بقعه سید شمس الدین بیشتر آرایه‌ها بصورت دیوارنگاره انجام شده است. نقوش زیر تاق ایوان‌ها، ایوان ورودی و دیوارها اکثراً نقوش گیاهی و خصوصاً نقش لوتوس است که بر دیوار نقاشی شده است، لذا در این پژوهش چون تنها آرایه‌های گچی مد نظر بوده، پرداختن به این دیوارنگاره‌ها میسر نخواهد شد. نقوش گچی انتخاب شده از دیوارهای بنا و نقوش آرایه‌های گچی قالبی زیر تاق‌ها است.

از آلتهای هندسی منقش به نقوش گیاهی شده است که این نقوش در تمام ایوانها تکرار شده است. همان‌طور که اشاره شد در این ایوانه‌ای بیست و چهارگانه نقوش هندسه و نقوش گیاهی تکرار شده‌اند قابل مشاهده است. در دو جداول شماره ۱۷ و ۱۸ نقوش اسلیمی و ختایی این ایوانه تفکیک و معرفی شده‌اند. اسلیمی‌های نقش‌بندی شده در ایوان‌های بیست و چهار گانه گنبد سلطانیه را در جداول شماره ۱۷ و ۱۸ می‌توان مشاهده نمود.

در جدول ۴-۲۰ ختایی‌های بکاررفته در آرایه‌های گچی ایوانهای طبقه دوم گنبد سلطانیه قرار داده شده است:

کلوک‌بندهای در گنبد سلطانیه

در دو بقعه سید شمس الدین و سید رکن الدین، از آرایه گچی کلوک‌بند ۱ استفاده نشده است. ۲ به علت تطبیقی بودن پژوهش و نبود نمونه مشابه در یزد در این بخش تنها تصویر برخی از کلوک‌بندهای گچی گنبد سلطانیه آورده می‌شود و به تحلیل نقوش آن‌ها پرداخته خواهد شد.

ردیف	نقش	محل اجرا	نقش	فن اجرا
۱		درون کاسه مقرنس	اسلیمی	(آرایه گچی قالبی فشاری (بوم پارچه
۲		درون کاسه مقرنس ایوان شمال غربی	اسلیمی	(آرایه گچی قالبی فشاری (بوم پارچه
۳		سقف تاق ایوان شمال غربی طبقه اول	اسلیمی	(آرایه گچی قالبی فشاری (بوم پارچه
۴		ایوان جنوبی طبقه اول	ختایی	(آرایه گچی قالبی فشاری (بوم پارچه
۵		ایوان شمال غربی	اسلیمی	آرایه گچی قالبی
۶		مقرنس ایوان شمال غربی	اسلیمی ختایی	آرایه گچی قالبی فشاری
۷		زیر گنبد	اسلیمی	آرایه گچی فیتله ای کف مال
۸		زیر گنبد	اسلیمی ختایی	(آرایه گچی قالبی فشاری (بوم پارچه

ردیف ۱ و ۲ نیز نقوشی که در سلطانیه استفاده شده بود با جزئیات بیشتر و دقیق تر است و نقوش به کار رفته در بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین همان ساختار کلی را دارا بوده اما در جزئیات بسیار ساده تر می باشد و به صورت تجریدی از نقوش اجرا شده در سلطانیه هستند. در حالت کلی بیشتر نقش هایی که در دو بنای متخ از یزد وجود دارند ساختار کلیشان با نقوش مشابه و هم مکان در گنبد سلطانیه یکی است و تفاوتشان در جزئیات طرح است.

در جدول ۲۲ مقایسه فنون اجرایی و نقوش مورد استفاده در گنبد سلطانیه و دو بنای متخ از یزد انجام شده است.

جمع بندی نقوش آرایه های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای متخ از یزد

در جدول ۲۱ نقوشی که مشابه هستند انتخاب و در کنار هم قرار داده شده است تا با هم مقایسه شوند. به دلیل کثرت نقوش گنبد سلطانیه، این مقایسه از جز به کل است و بر مبنای نقوش بکار رفته در بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین تفحص شده است.

در جدول ۲۲ آرایه های گچی گنبد سلطانیه زنجان و دو بنای سید رکن الدین و سید شمس الدین در یزد با هم مقایسه شده است. در ردیف ۶ و ۴ جدول مذکور نقوش بکار رفته تزوینات کاملاً یکسان مشاهده شده است و در یک قسمت مشخص از هر دو بنا به کار رفته بودند. در

تحلیل تطبیقی عناصر بصری
آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو
بنای بقعه سیدرکن الدین و بقعه سید
شمس الدین در یزد ۱۴۹۷-۱۷۱

جدول ۱۷. نقوش گیاهی-اسلیمی زیر گنبد‌های بیست و چهارگانه گنبد سلطانیه. مأخذ: نگارندگان

شماره	۱	۲	۳	۴	۵	۶
نقش						
شماره	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
نقش						
شماره	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸
نقش						

جدول ۱۸. نقوش گیاهی-ختایی آرایه‌های گچی ایوان‌های طبقه دوم سلطانیه. مأخذ: نگارندگان

شماره	۱	۲	۳	۴	۵	۶
نقش						
شماره	۷	۸				
نقش						

جدول ۱۹. نقوش گیاهی بکار رفته در آرایه‌های گچی بقعه سید رکن الدین. مأخذ: نگارندگان

ردیف	آرایه گچی	محل استفاده	نقش	فن اجرا
۱		کاسه مقرنس	اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربی
۲		کاسه مقرنس	اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربی
۳		زیر گنبد	اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربی
۴		به عنوان ترنج در زیر گنبد	اسلیمی (این آرایه بسیار تخریب شده بود و نقش به جا مانده از آن بازافرینی (شده است)	آرایه گچی قالبی ضربی

جدول ۲۰. نقوش گیاهی آرایه‌های گچی بقعه سید شمس الدین. مأخذ: نگارندگان

ردیف	نقش	محل استفاده	نوع	فن اجرا
۱		ترنج در قابهای دیوارهای شمالی و جنوبی	اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربه‌ای
۲		شمسه در قابهای دیوارهای شمالی و جنوبی	اسلیمی گل فرنگی	آرایه گچی قالبی ضربه‌ای
۳		ترنج در ایوان شمالی همچنین درون کاسه مقرنس در ایوان ورودی	اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربه‌ای
۴		به عنوان ترنج در ستون‌های کناری بنا در ضلع شرقی	اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربه‌ای
۵		درون تاق‌های پنج گانه دیوارهای زیر ایوان ورودی	اسلیمی	آرایه گچی قالبی ضربه‌ای

جدول ۲۱. تطبیق نقوش گنبد سلطانیه و دو بنای منتخب در یزد. مأخذ: نگارندگان

ردیف	گنبد سلطانیه	بقعه سید رکن الدین	بقعه سید شمس الدین	توضیحات
۱		-		نقش درون کاسه مقرنس در گنبد سلطانیه و بقعه سید شمس الدین از لحاظ ساختار کلی مشابه هستند ولی در جزئیات با هم فرق دارند. در هر دو نقش از گره استفاده شده است.
۲				این ردیف نقش بکار رفته در زیر گنبد، گنبد سلطانیه و بقعه سید رکن الدین و ترنج تاقنمای دیوارهای بقعه سید شمس الدین را نشان میدهد. ساختار کلی یکسان است ولی جزئیات متفاوتند. و در بقعه سید شمس الدین و سلطانیه از برگهایی پیرامون نقش استفاده شده است.
۳				در گنبد سلطانیه و بقعه سید رکن الدین نقش استفاده شده در زیر گنبد مشابه است و تفاوت بسیار کمی دارند. ولی نقش استفاده شده در بقعه سید شمس الدین کاملاً متفاوت است.
۴		-		این نقش در بقعه سید رکن الدین و گنبد سلطانیه در داخل کاسه مقرنس بطور یکسان بکار رفته است.
۵			-	درون کاسه مقرنس در گنبد سلطانیه و بقعه سید رکن الدین این نقوش اجرا شده اند که شباهت بسیار اندکی با هم در ساختار کلی دارند.
۶		-		این نقش بطور یکسان در بالای مقرنس گنبد سلطانیه و بقعه سید شمس الدین بکار رفته است.

جدول ۲۲: مقایسه کاربرد فنون اجرایی آرایه‌های گچی در گنبد سلطانیه و بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس‌الدین. مأخذ: نگارندگان

ردیف	فن اجرا	نوع اجرا	گنبد سلطانیه	بقعه سید رکن الدین	بقعه سید شمس الدین
۱	آرایه گچی قالبی	پیش ساخته	×	×	×
		فشاری	×	--	--
		ضربه‌ای	×	×	×
۲	آرایه گچی لایه چینی	-	×	×	×
۳	آرایه گچی مشبک	-	×	×	×
۴	آرایه گچی برجسته	نقش نقش کنده	×	-	-
		نقوش اسلیمی	×	×	×
		نقش برجسته	×	×	×
۵	آرایه گچی فیتیله ای	کف مال	×	-	-
		فیتیله ای محدب	×	×	×
		فیتیله ای مقعر	×	-	×

نتیجه

بر اساس تحقیقات انجام شده چنین حاصل شده است که عناصر بصری آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین هم به لحاظ ویژگی‌های بصری و هم به لحاظ ویژگی‌های فنی متأثر از گنبد سلطانیه هستند. بر اساس آنچه که در این پژوهش انجام شد از سویی می‌توان منشا این تاثیر را در رابطه بسیار نزدیک سید شمس الدین پسر سید رکن الدین با دربار ایلخانی به عنوان داماد خواجه رشید الدین فضل اله و پیرو این رابطه نزدیک، طراحی کردن بقعه سید شمس الدین در دربار ایلخانی تبریز دانست؛ جایی که مهد هنرمندان هر صنفی در آن دوره بود و همانطور که اشاره شد تاثیر نقوش تذهیب قرآن‌های اولجایتو در طراحی این سه بنا وجود دارد و مشخص است که طراح قبلا این نقوش را دیده و از آن‌ها الهام گرفته است. از سویی دیگر با توجه به تقدم زمانی گنبد سلطانیه (۷۱۶ ه.ق) با دو بنای بقعه سید رکن الدین (۷۲۵ ه.ق) و بقعه سید شمس الدین (۷۳۲ ه.ق)، کوچ هنرمندان بعد از اتمام سلطانیه به سایر شهرها را می‌توان دلیل بر انتقال فنون بکار رفته در آرایه‌های گچی از سلطانیه به یزد دانست. همچنین مرگ سید شمس الدین در تبریز و انتقال جسد وی از تبریز به یزد همراه دختر خواجه رشید الدین و گروهی از ملازمان که منجر به تکمیل کردن هر چه زودتر مقبره سید شمس الدین شد، نیز میتواند به اثبات این فرضیه کمک کند. از مطالعات انجام شده با توجه به اهداف پژوهش و طی سؤالات مطرح شده چنین استنباط می‌شود که تنوع کتیبه‌های گچی گنبد سلطانیه بیشتر از دو بنای منتخب در یزد است. همچنین در هر سه بنا از خطوط ثلث و کوفی استفاده شده است. کتیبه‌هایی که با فن برجسته اجرا شده‌اند در هر سه بنا زمینه‌ای با نقوش اسلیمی گچی دارند اما کتیبه‌هایی که با روش فیتیله‌ای اجرا شده‌اند

یا بدون زمینه هستند و یا زمینه آن‌ها به صورت نقاشی روی گچ است. در هر سه بنا کتیبه مادر و فرزند اجرا شده است که به روش برجسته کار شده، در بقعه سید رکن الدین یزد کتیبه مادر و فرزند به صورت فیتیله ای و نیز بصورت معکوس اجرا شده است که در گنبد سلطانیه و بقعه سید شمس الدین نمونه مشابه آن وجود نداشت. همچنین نوع نگارش کلمات «محمد» و «الله» و فرم دهی به آن‌ها هر سه بنا یکسان بود. در گنبد سلطانیه نقش اسم محمد به صورت ستاره پنج پر، شش پر و هشت پر اجرا شده بود که در بقعه سید رکن الدین نمونه مشابه آن به صورت ستاره شش پر و در بقعه سید شمس الدین به صورت ستاره پنج پر و هشت پر اجرا شده است. کتیبه الملك الله با خط کوفی در هر سه بنا با فرم یکسان به عنوان حاشیه استفاده شده است با این تفاوت که در گنبد سلطانیه این کتیبه به روش آرایه گچی نقش کنده، در بقعه سید شمس الدین به روش آرایه گچی یک فیتیله ای کاو و در بقعه سید شمس الدین به صورت آرایه گچی قالبی ضربی اجرا شده است. حاشیه‌های تزئینی گچی بکار رفته در گنبد سلطانیه بیشترین تنوع نقش را در بین این سه بنا داشت. در گنبد سلطانیه از فنون لایه چینی، و آرایه‌های گچی برجسته (به روش نقش کنده) برای اجرای حاشیه‌های تزئینی استفاده شده بود اما در بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین حاشیه‌های تزئینی گچی با روش قالبی ضربی و برجسته اجرا شده‌اند. حاشیه تزئینی شماره یک در بقعه سید رکن الدین از لحاظ ساختار فرم شباهت به حاشیه تزئینی شماره چهار در گنبد سلطانیه دارد با این تفاوت که هم در جزئیات متفاوت است و هم در گنبد سلطانیه این آرایه به روش لایه چینی و در بقعه سید رکن الدین به روش قالبی ضربی اجرا شده است. نقوش هندسی آرایه‌های گچی مطالعه شد. در دو بنای منتخب یزد زیر مجموعه ای از نقوش هندسی گنبد سلطانیه است. در گنبد سلطانیه دقیق‌تر و کامل‌تر و با جزئیات بیشتری اجرا شده‌اند و شامل هر دو دسته نقوش اسلیمی و ختایی هستند. اما در دو بنای یزد نقوش ختایی کمتر استفاده شده است و آرایه‌های گچی با جزئیات کمتر و دقت کمتر اجرا شده‌اند و تنها به ساختار کلی آن‌ها توجه شده است و از لحاظ طراحی در سطح کیفیت پایین‌تری نسبت به گنبد سلطانیه قرار دارند و گویی تجرید یافته نقوش بکار رفته در گنبد سلطانیه هستند. به نظر نگارنده در مورد این سه بنا هنوز نیاز به پژوهش‌هایی است و می‌توان برای پژوهشگران آینده بررسی تطبیقی ویژگی‌های بصری دیوارنگاره‌های زیر گنبد سلطانیه و بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین را پیشنهاد داد.

منابع و مآخذ

- اصفهان‌پور، فائزه (۱۳۹۰). فن‌شناسی، آسیب‌شناسی و اراده طرح حفاظت از تزئینات گچی در مدرسه شمسیه یزد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه هنر اصفهان.
- اصلائی، حسام (۱۳۹۱). فن‌شناسی آرایه‌های گچی در معماری ایران دوران اسلامی، رساله دکتری مرمت‌اشیای تاریخی و فرهنگی، دانشکده مرمت، دانشگاه هنر اصفهان.
- اصلائی، حسام، میرنیام آصفه، علمی مجید (۱۳۹۲)، «بررسی گوناگونی شیوه‌های اجرای آرایه‌های گچی قالبی بناهای تاریخی در دوره قاجار شهر یزد، با تکیه بر مطالعه موردی تزئینات محراب شبستان شاهزاده در مسجد جامع کبیر»، نشریه رمت و معماری ایران (مرمت آثار و بافت‌های تاریخی فرهنگ، شماره ۵، صص ۱-۱۴).
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۹۰). تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران از آغاز تا دوره قاجار. تهران: نشر آرمانشهر.
- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۹). سبک‌شناسی معماری ایرانی. گردآوری غلامحسین معماریان. تهران: سروش دانش.
- حمزوی، یاسر و دیگران (۱۳۹۳). طلاکاری آرایه‌های گچی قالبی در بقعه سید رکن الدین یزد. نخستین

- همایش ملی کاربرد تحلیل‌های علمی در باستان‌سنجی و مرمت میراث فرهنگی. تبریز: دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- حمزوی، یاسر و وطن‌دوست، رسول (۱۳۹۲). مطالعه و بررسی فنی لایه‌های دیوارنگاره سقف گنبد بقعه سید رکن الدین یزد. دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره سیزدهم، صص ۱۱۱-۱۲۴.
- حمزوی، یاسر و دیگران (۱۳۹۵) بررسی و شناخت ماهیت دیوارنگاره های بوم پارچه به عنوان شیوه ای خاص از آرایه های معماری اسلامی ایران / فصلنامه پژوهش های معماری اسلامی / شماره ۱۳. صص ۱۴۸-۱۳۰
- حمزه‌لو، منوچهر (۱۳۸۱). هنرهای کاربردی در گنبد سلطانیه. تهران: ماکان و مدیریت میراث فرهنگی استان زنجان.
- خاکباز الوندیان، الهه و علمی، مجید (۱۳۹۱). آرایه‌های تزئینی بقعه سید رکن الدین (مدرسه رکنیه) یزد، شاهکار هنر و معماری مذهبی دوره آل مظفر. نشریه مطالعات هنر اسلامی، صص ۱۷.
- خاکباز الوندیان، الهه (۱۳۹۱)، «آرایه‌های تزئینی بقعه سید رکن الدین (مدرسه رکنیه) یزد، شاهکار هنر و معماری مذهبی دوره آل مظفر». پاییز و زمستان شماره ۱۷. صص ۴۵-۶۰.
- زارعی، هادی (۱۳۷۵)، تزئینات گچی رباط شرف کوربندی، پایان‌نامه کارشناسی مرمت آثار تاریخی، به راهنمایی احمد رهبر و ذبیح‌الله خلوصی راد، دانشکده پردیس هنر اصفهان.
- شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۰). «تزئینات کتیبه‌ای گنبد سلطانیه». مطالعات هنرهای تجسمی، بهار ۱۳۸۰، شماره ۱۱، صص ۱۳۱-۱۲۶.
- شکری‌پور، شهریار (۱۳۹۳). رابطه میان قدرت و هنر در عصر ایلخانی (مورد بررسی کتیبه‌های معماری دوره ایلخانی)، رساله دکتری پژوهش هنر. دانشکده هنر و معماری. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- شکفته، عاطفه و صالحی کاخکی، احمد. (۱۳۹۳). شیوه اجرایی و سیر تحولات تزئینات گچی معماری ایران در قرون هفتم تا نهم هجری. فصلنامه علمی پژوهشی نگره. شماره سی ام. (تابستان ۱۳۹۳). صص ۶۳-۸۱.
- صالحی کاخکی، احمد و اصلانی، حسام (۱۳۹۰). معرفی دوازده گونه از آرایه‌های گچی در تزئینات معماری دوران اسلامی ایران بر اساس شگردهای فنی و جزئیات اجرایی. مجله مطالعات باستان‌شناسی. شماره یک، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۹۳-۱۱۰.
- صمدنژاد آنر، زینب (۱۳۹۹)، «مطالعه تطبیقی ویژگی‌های بصری و فنی آرایه‌های گچی گنبد سلطانیه و دو بنای دوره آل مظفر در یزد (بقعه سید رکن الدین و بقعه سید شمس الدین)» پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- کیانی، محمد یوسف. (۱۳۹۲). تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- مکی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۶). تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی: تزئینات معماری. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- ولایتی، رحیم؛ و دیگران (۱۳۹۶). معماری ایلخانی در بستره دو شهر تاریخی اسلامی اوجان و سلطانیه. باغ نظر، سال چهاردهم، شماره ۵۵. صص ۱۷-۲۸
- ویلبر، دونالد (۱۳۶۵). معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان. ترجمه عبدالله فریار. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- Khakbaz Alvandian, Elahe (2012), «Decorative Arrays of Seyyed Rokanuddin Tomb (Rokniyeh School), Yazd, Masterpiece of Religious Art and Architecture of Al-Muzaffar Period», Fall and Winter No. 17, pp. 45-60
- Khakbaz Alvandian, Goddess and Science, Majid (2012). Decorative arrays of the tomb of Seyyed Rokan al-Din (Rokniyeh School) in Yazd, a masterpiece of religious art and architecture of the Al-Muzaffar period. *Journal of Islamic Art Studies*, Fall and Winter 2012, No. 17
- Kiani, Mohammad Yousef. (2013). *History of Iranian Architecture in the Islamic Period*. Tehran: Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books (Position) Center for Research and Development of Humanities
- Makinejad, Mehdi (2017). *History of Iranian Art in the Islamic Period: Architectural Decorations*. Tehran: Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books (Position) Center for Research and Development of Humanities
- Pakzad, Jahanshah (2010). *History of the city and urbanization in Iran from the beginning to the Qajar period*. Tehran: Armanshahr Publishing.
- Pirmia, Mohammad Karim (2009). *Stylistics of Iranian architecture*. Collected by Gholam Hossein Memarian. Tehran: Soroush Danesh
- Salehi Kakhki, Ahmad and Aslani, Hesam (2011). Introduction of twelve types of gypsum arrays in the architectural decorations of the Islamic period of Iran based on technical tricks and executive details. *Journal of Archaeological Studies*. Number one, spring and summer 2011, pp. 93-110
- Samadnejad Azar, Zeinab (2020), «Comparative study of visual and technical features of gypsum arrays of Soltanieh dome and two buildings of Al-Muzaffar period in Yazd (tomb of Seyyed Rokanuddin and tomb of Seyyed Shamsuddin)» Master's thesis, Professor: Farnoush Shamili, Yaser Hamzavi Tabriz University of Islamic Arts
- Shakfteh, Atefeh and Salehi Kakhki, Ahmad. (2014). Execution method and developments in gypsum decorations of Iranian architecture in the seventh to ninth centuries AH. *Nagreh Scientific Research Quarterly*. No. 30 63-81
- Shayestehfar, Mahnaz (2010). Decorations of Soltanieh dome inscriptions. *Visual Arts Studies*, Spring 2001, No. 11, pp. 131-126
- Shokrpoor, Shahriyar (2014), *The Relationship between Power and Art in the Ilkhanid Era (A Study of Architectural Inscriptions of the Ilkhanid Period)*, PhD Thesis in Art Research. College of Arts and Architecture. Tehran: Tarbiat Modares University
- Velayati, Rahim; And others (2017). Ilkhanid architecture in the context of two historical Islamic cities of Ojan and Soltanieh. *Bagh-e Nazar*, Fourteenth Year, No. 55
- Wilber, Donald (1986). *Islamic architecture of Iran in the Ilkhanate period*. Translated by Abdullah Faryar. Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Zarei, Hadi (1996), *Gypsum Decorations of Robat Sharaf Korbandi*, Bachelor's Thesis in Restoration of Historical Monuments, under the guidance of Ahmad Rahbar and Zabihollah Kholousi Rad

present study are to identify, analyze and structurally adapt the visual elements used in stucco ornaments and the influencing factors in these buildings, and to study their influence from each other in order to recognize them both to recreate the patterns as well as to recognize the differences in style. In terms of the design and execution of stucco ornaments; since the lack of sufficient knowledge of the interactions of the Ilkhanid era buildings has caused a gap in the classification of stucco ornaments of the Ilkhanid period, the present study will help to fill the gap in the typology of stucco ornaments of this period and to reveal the points covered by Ilkhanid art. This research is organized around three main questions: 1- What are the visual elements of the stucco ornaments in Soltaniyeh mausoleum and the two mausoleums of Sayyed Roknaddin Mohammad and Sayyed Shamsaddin and what are their characteristics? 2. What are the commonalities and differences in the three buildings? 3- What are the possible interaction effects in these three buildings? The research method is descriptive-analytical and «comparative-relative», and the method of collecting information is fieldwork and library studies. The results of the studies showed that the visual elements of the stucco ornaments of the mentioned buildings are classified into three categories: plant motifs, geometric motifs and calligraphy. Characteristics of visual elements of stucco ornaments of the two Muzaffarid buildings in Yazd are affected by the Soltaniyeh mausoleum, and the variety of stucco inscriptions of Soltaniyeh mausoleum is more than two selected buildings in Yazd. Furthermore, in all three buildings, Islamic motifs, geometric knots, Thuluth and Kufic scripts have been observed.

Keywords: Stucco Ornaments, Architecture, Soltaniyeh Monument, Sayyed Roknaddin Mausoleum, Sayyed Shamsaddin Mausoleum, Ilkhanid Era, Al-Muzaffar Era

References: Aslani Hesam et al. (2012) A study of various methods of performing molded gypsum arrays of historical buildings in the Qajar period in Yazd, based on a case study of the decoration of the altar of the prince in the Grand Mosque. Two scientific-research quarterly journals of Iranian restoration and architecture, third year, fifth issue, spring and summer.

Aslani, Hesam (1391). Technology of Gypsum Arrays in Islamic Architecture of Islamic Era, PhD Thesis in Restoration of Historical and Cultural Objects, Faculty of Restoration, Isfahan University of Arts

Aslani. Hesam Miriam Asefa, Elmi Majid (2013), «Study of various methods of execution of molded gypsum arrays of historical buildings in the Qajar period of Yazd, based on a case study of the shrine of the Prince in the Grand Mosque», Remat and Architecture of Iran Historical Works and Textures of Culture, Spring and Summer Volume 3, Number 5 ;, pp. 1-14

Hamzavi, Yaser and others. (2014). Gilding of molded gypsum arrays in the tomb of Seyyed Rokanuddin Yazd. The first national conference on the application of scientific analysis in archeology and restoration of cultural heritage. Tabriz: Tabriz University of Islamic Art. 333-103

Hamzavi, Yaser and Watandoost, Rasoul (2013). Technical study of the wall mural layers of the dome of the tomb of Seyyed Rokanuddin in Yazd. Bi-Quarterly Journal of Islamic Art Studies, No. 13, Winter 2016, 111-124

Hamzavi, Yaser et al. (2016) Investigating and recognizing the nature of canvas murals as a special method of Islamic architecture arrays in Iran / Quarterly Journal of Islamic Architecture Research / Thirteenth / Winter 2016 / Fourth year

Hamzehloo, Manouchehr (2002). Applied arts in Soltanieh dome. Tehran: Location and management of cultural heritage of Zanzan province

Isfahani-Poor, Faezeh (1390). Technology, pathology and the will to protect gypsum decorations in Shamsieh school in Yazd. Master Thesis. Isfahan university of art.

A Comparative Analysis of Visual Elements of the Stucco Ornaments in Soltaniyeh Monument, Sayyed Roknaddin Mausoleum and Sayyed Shamsaddin Mausoleum in Yazd

Farnoush Shamili, Assistant Professor and Faculty Member of Tabriz Islamic Arts University, Iran

Zainab SamadnezhadAzar, Student of Art Research, Tabriz University Islamic Arts, Iran

Yasser Hamzavi, Assistant Professor and Faculty Member of Tabriz Islamic Arts University, Iran

Received: 2021/01/06 Accepted: 2021/07/07

One of the related techniques and ornaments of architecture is the usage of stucco and stucco ornaments, which have had unique features in each historical period before and after Islam. The art of stucco is a technique that could rely on decorations including abstract, geometric and calligraphic designs to leave various masterpieces in various arts, including architecture. In the Ilkhanid period, we see beautifully applied stucco ornaments that were ordered by governors and rulers. One of these buildings is the mausoleum of Sultan Mohammad Khodabandeh (Oljaito) in Soltaniyeh, Zanjan, which due to the importance of that building at that time, various and unique ornaments with different techniques and methods have been implemented in it. The ornaments used in the Soltaniyeh mausoleum include stucco ornaments, Mogharnas work, tile work, inlay work, paintings and inscriptions, and various ornaments. Construction of this monument began at 704 AH and ended after 10 years in 713 AH. Another building is Rokniyeh School in Yazd, which was built in 725 AH. Sayyed Rokn al-Din Mohammad, a judge in Yazd, was a longtime friend of Khajeh Rashid al-Din Fazlullah and the founder of the school. He left many endowed buildings, which are described in the “Jame al-Khayrat” book. The prosperity of Rokniyeh School faded away over time, and since Rokn al-Din himself is buried under the main dome of the school after his death, this building is used as a mausoleum. Shamsieh School in Yazd is the third selected building. Sayyed Shams al-Din was the son of Sayyed Rokn al-Din, who was married to one of the daughters of Khawaja Rashid al-Din Fazlullah. After his father was imprisoned, Sayyed Shams al-Din went to Tabriz and complained to Abu Sa’id. He died in Tabriz in 732 AH and his body was sent to Yazd to be buried under the dome of the Shamsieh School that he had built. This mausoleum is one of the architectural masterpieces of Yazd that Sayyed Sham al-Din designed in Tabriz and sent its plans and designs to Yazd. The reason for choosing these two buildings in Yazd is that these buildings were designed by the artists of the Ilkhanid court, and also the time interval between the construction of these two buildings and the Soltaniyeh mausoleum, which was the most important building of the Ilkhanid period and the capital at that time, is insignificant. Therefore, the stucco ornaments of the Soltaniyeh monument of the Ilkhanid period in Zanjan, as well as the two monuments of the mausoleum of Sayyed Rokan al-Din and the tomb of Sayyed Shams al-Din of the Al-Muzaffar period in Yazd, are exemplary and exquisite historical examples of the use of stucco ornaments in architecture. Furthermore, allowing this art to remain unknown and failing to study it, will cause it to be forgotten and destroyed over time. The objectives of the